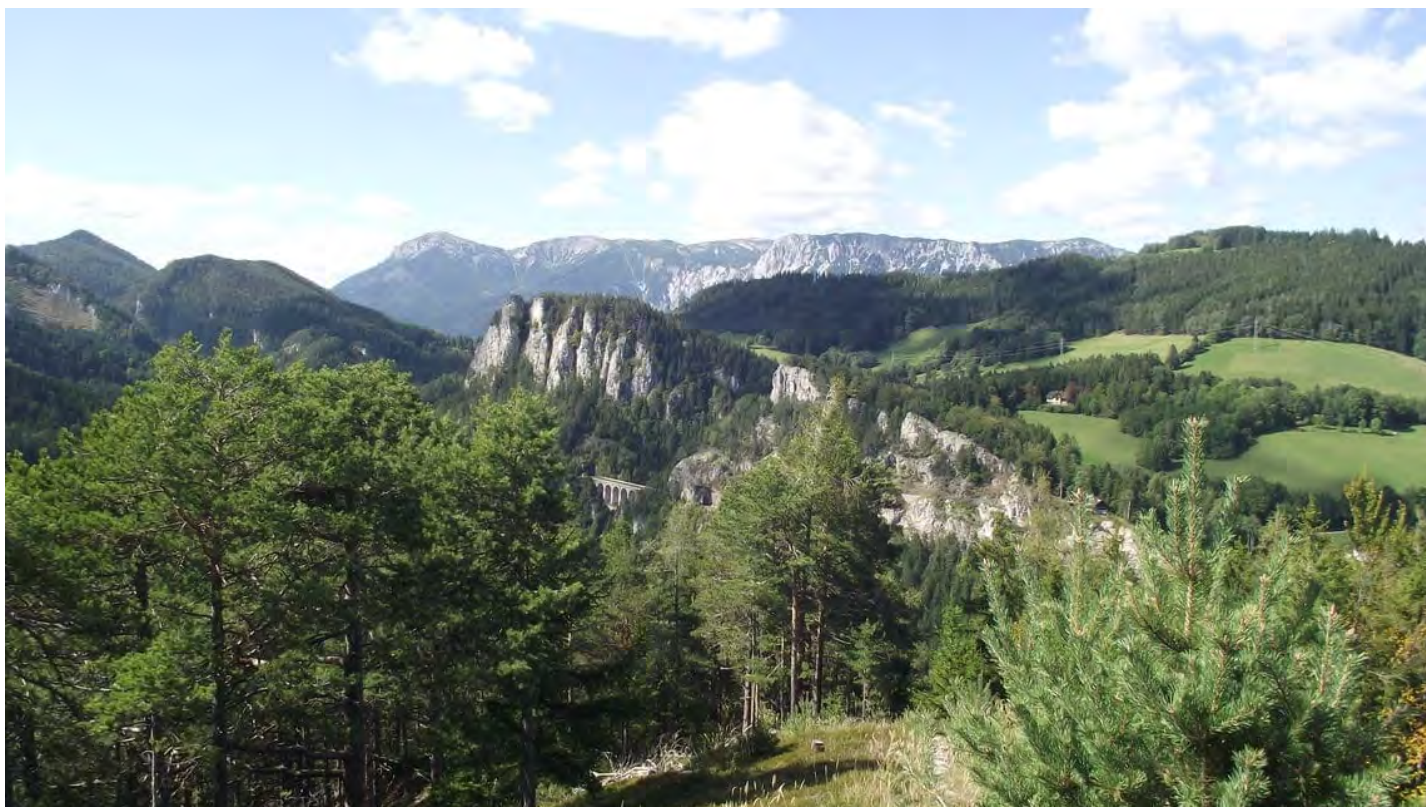

Sebő Péter

JOSEF

2022-11-21 | PRÓZA

„miért is kényszerülünk mi
emberi küzdésre, kitérve a sors elől, de
vágyva a sorsra...”
(Rilke: A kilencedik elégia)

I. Forrás

Érzem, itt az idő, hogy elmondjak néhány történetet dédapámról, melyeket nagyapámtól hallottam. Egykor úgy áradtak belőle ezek, olyan könnyedén és bőségesen, mint a styriai hegyekből előtörő hús víz; úgy is írom le, ahogy mesélte,

remélem, így megőrizhetem üdeségüket. Mindig is sejtettem persze, hogy sokszor elragadhatta őt a mesélés fuvallata, amit csak a Stájer Hercegség virággazdag rétjein végigtáncoló kakukkfűillatú szellőhöz tudnék hasonlítani, s ezért néha indokolatlanul kiszínezte az eseményeket. Mégsem tartom helyénvalónak, hogy tudálékos álbölcsességgel javítgassak rajtuk, elvégre, az ember mindig hisz a nagyapjának. De figyeljék csak, mit mesélt:

– Már megint konokul elbánt veled az idő, fiam! – mondogatta, ha késve érkeztem, s kihűlt a nagyanyám készítette ebéd. Ám engem sem kellett féltetni, megvolt rá a kész válaszom, amit akkoriban nagyon viccesnek gondoltam:

– Nem baj, nagyapa! Einstein már megbüntette ezért az időt, gondoskodott róla, hogy senki se érthesse meg.

A történetek legtöbbször nagyapám ebéd közben mesélte, amikor én még nagyanyámmal kanalaztam, mert ő *mindig* megvárt engem. Gyakran rá is szólt nagyapámra:

– Ugyan már, öreg, hisz ott sem voltál, honnan tudod te ezeket!

– Biztos csak lóddít megint – mondta most már felém fordulva.

Nagyapám, akinél megfontoltabb és bölcsebb embert sohasem ismertem, nem is hallotta ezeket a megjegyzéseket, és mi is tátott szájjal hallgattuk őt tovább, szavaink helyett tekintetünkkel biztattuk, hogy mondja már!

Sohasem másodkézből ismert dohos eseményekről mesélt, hanem olyanokról, mintha ő is résztvevője lett volna, mintha ő is mindenhol *ott lett volna* dédapámmal, Joseffel. Még apja születésekor St. Georgenben is, vagy amikor iskolába járt Hrastniggban és Cilliben (ezt 'cs'-vel ejtette, s gyakran a város szlovén nevét használta, de nem Celjének, inkább 'csjele'-nek mondta, mintha azt is személyesen hallotta volna, hogy régen a környéken lakó földművesek így ejtették). Arról is mint látotról beszélt nagyapám, hogy dédapám az ételre kapott pénzét rendszeresen a könyvesnél költötte el Cilliben, és barátaival együtt bámulta a lányokat, meg ahogy a nagy háborúban harcolt a Monarchiáért, és hogy – az 1917-es nagy októberi bolsevik forradalmi káosznak hála – az orosz hadifogságból is hazatérhetett, így Bécsben a hadikórházban meglátogathatta őt Ludwig.

Tudom, más családokban is ismernek olyan történeteket, amelyeket szinte bárkinek büszkén elmesélnek, hogy lám-lám, a sors kegyének köszönhetően az őseink is ott voltak, amikor a múlt lapjainak dicső eseményei történtek, hogy lám, mily nagyszerű emberek génjeit hordozzuk magunkban. Aztán ott vannak a szégyenteljes történetek útonállókról, haszonleső tolvajokról vagy csak a gerinctelen csúszómászókról, akikkel a sors megvert minket, s amiket csak a gyerekek ijesztgetésére vagy nevelésük

kedvéért mesélünk, de leginkább elfelejteni lenne kedvünk. Ezeket csak szűk családi körben merjük elmondani, kérve a hallgatóságot, tovább ne adják, mert félelmünk, hogy mi is a múlt sötét eseményeinek részeseivé, elkövetőinek cinkosaivá leszünk.

A történetek, amiket most elmesélek, egyikhez sem tartoznak e két véglet közül, mert nem is abban a világban estek meg, ahol a hőstettekről és cselszövésekről, a büszkeségről vagy a szégyenről szóló történetek léteztek. Nagypám nem is mesélt volna ilyesmiket, elég, ha az iskolában beszél róluk a diákjainak. Mégis olvasásra biztatok mindenkit, aki valaha keresett már rendet maga körül, aki keresett már valami jelentést, nem a kozmikus mértékben jelentéktelen emberi tudás kuszaságában, hanem egyszerűen csak az idő és a világegyetem szédítő magányának megtapasztalásában.

II. Duino

„... A gyakran nehéz,
ritkán boldog emberi sors talán
Másvalaki eszköze. De hiba
Istennek hívni, eredménytelen.”
(Borges: Amiről semmi sem tudható)

1906. szeptember elején, épp abban az évben, amelyikben a Monarchia egy csehországi szegletében a kis Kurt Gödel megszületett, egy igen-igen meleg nyár, és Einstein Annalen der Physikben olvasható korszakalkotó dolgozatainak megjelenése után, épphogy csak elkezdődött az ősz az Alpokban. A vörösfenyők ugyan még zöldek voltak, de lehajló ágaikon a sárguló foltok már jelezték, ideje a nyári munkákat befejezni, mert fenyegetően közeleg az igazi ősz, majd a hosszú fagyos tél, mert hát ez a világ rendje. A körtefák levelei is megkezdték céltalan és szentimentális pirosodásukat, amelyet a szlovén impresszionisták olyannyira kedveltek, így már a stájer gazdák is tudták, nemsokára eljön a szüret ideje, elő kell készíteni a hordókat a körtebornak. Dédapám, Josef Schopper is ezzel foglalatzkodott, mielőtt útnak indult várva-várt utazására. Mivel sohasem állhatta a tétlenséget, még az indulás előtti napon is nagyapja tölgyfahordóit rakosgatta, áztatta, javította, súrolta és kénezte gondosan, ahogy munkáját szerette végezni.

Szeptember 7-én még a tündöklő telehold fényénél indult gyalogszerrel St. Leonhardban álló házunkból a hrastniggi állomásra. Itt szállt fel aztán a Déli Vasúttársaság Triesztből Bécsbe tartó járatára, hogy átkelve a Semmeringen másnap folytathassa útját a fővárosból. Dédapám legalább annyira szerette a Südbahn lélegzetelállítóan szép, viaduktokkal és alagutakkal díszített útját, mint maga a császár, de aznap talán még nála is jobban, mert az eljegyzésére utazott Losoncra. A kelet felől, Trieszt-Laibach irányából érkező császári és királyi Déli Vasút Hrastnigg előtt egy ideje már a Száva bal partján kanyargott, követve a zöld folyót, és aznap is így folytatta útját tovább Steinbrückig, persze dédapámmal az utasok között.

nosztalgikus érzés

A szerelvény Steinbrücknél északra fordult, elhagyta a Száva völgyét, Stájerország déli határát, átkelt a Sann torkolatánál lévő impozáns kőboltíves hídon, majd a kis folyó völgyében robogott a tartomány

belseje, Cilli, Marburg, Graz és végül az Alpok magas vonulatain át a császárváros felé. Még alig telt el fél óra az indulástól, a vonat ablakából már feltűnt a felső Sann-völgy ékszere, Römerbad települése. Dédapámat nosztalgikus érzés kerítette hatalmába, mert számtalanszor túrázott itt a gimnázium éve alatt, és még később is a menyasszonyával. No és itt született édesapja iskolatársa, a család régi barátja, a

költő és pap Anton Aškerc, aki őt keresztelte, s akinek már gyerekként is rajongással olvasta verseit, bár távol álltak világától. Rövidesen elérték Tüffer mezővárosát. Itt, a még napjainkban is működő sörgyár folyóhoz települt épületei mellett vitt útjuk. Dédapám a jó stájer körtebor mellett kedvelte ezeket az erős, komlóillatú helyi söröket, amelyeket akkoriban a szlovének még kerültek, mert német italnak tartották. (Persze napjainkban, az Aranyzerge fehér testű és arany szarvú nemzeti jelképpel díszített csatos palackjaiban, a szlovén Laško sör más megítélés alá kerül.)

Lassan az utasok száma is egyre több és több lett; az állomásokon várakozó, társalgó emberek arcán a békeidők kissé túlláradó, ma már elképzelhetetlen és visszahozhatatlan reményekkel teli derűjét látta. A Dráva menti Marburgban útitársak is szegődtek mellé, egy idősebb, finom modorú osztrák hölgy, a mosolygós és vékonyka lányával, akik Bécsbe utaztak rokonokhoz, hogy ott majd megnézzék Lehár operettjét, A víg özvegyet, amit már tavaly december óta kirobbanó sikerrel játszottak a Theater an der Wienben. Dédapámnak kellemetlen volt, hogy még semmit sem hallott erről, sem a címszerepet játszó Mizzi Guntherről, sőt, arról sem volt pontos

fogalma, mi is egy operett. Jobbnak látta, ha a beszélgetés fonalát az időjárás, a táj szépségei és a Semmeringbahnt tervező Carl Ritter von Ghega mérnök munkája feletti ámuldozás irányába tereli.

az illendőség okán

Stájerország elegáns fővárosában, Grazban, ahol hosszabb ideig tartózkodott a vonat, inkább le is szállt, hogy a társalgást megszakítsa egy kis időre. A vonaton hagyott csomagjában az ajándékba vitt körtebor mellett még ott lapult az Annalen der Physik egyik idei száma is, amelyben Einsteinnek a fényelektromos hatásról szóló (1905-ben írt), jól érthető, a kvantumelmélet szempontjából alapvető cikke is olvasható volt, s amit a nyári munkák miatt nem volt ideje alaposan átnézni. Ha már leszállt, csokoládét is vett menyasszonyának. Már visszafelé tartott a vonathoz, amikor futó gondolata arra készítette, hogy vásároljon egy újságot, mert abban biztosan talál olyan témát, amiről majd kedélyesen beszélgethet a marburgi hölgyekkel. A styriai Kleine Zeitung aznapi számát választotta. Persze az illendőség okán csak akkor olvasott, amikor útitársai, sajnálatosan épp a legkáprázatosabb szakaszon, a Semmeringen átkelés előtt, a vonat ringatózásától elszundítottak.

Mürzzuschlagból elindulva épp elhagyni készültek Stájerországot, itt érte a hír, amit a harmadik oldalon fent középen vastag fekete betűkkel szedve olvasott:

Meghalt Ludwig Boltzmann

Trieszt mellett, Duinóban, ahol néhány év múlva Rilke írja a *Duinói elégiákat*, 1906. szeptember 5-én, tengerparti szállodai szobájában felakasztotta magát a híres fizikus, akit lánya talált meg. Dédapám, aki mohón és őszintén érdeklődött a természettudományok minden válfaja iránt, és hitt az atomelméletben és a statisztikus termodinamikában is, legalább olyan értetlenül bámulta a hírt, ahogy a világ Einstein gondolatait vagy Rilke költeményeit szokta. A tudósító, talán a megmagyarázhatatlan esemény indoklásaként, meg nem nevezett bécsi forrásokra hivatkozva arról írt, hogy az idős Boltzmann a testi kínok és a lelki bajok mellett az gyötörhette leginkább, hogy sehogyan sem birkózott meg azzal, hogy az idő konokul

egyirányú folyását a fizikai képletekből kiolvassa. Boltzmann tudta, miként bárki közülünk is tudja, az idő folyása nem megfordítható, de ennek a triviális tapasztalatnak a levezetésére, minden igyekezete ellenére, sajnos képtelen volt. Márpedig elkötelezett formalistaként tudni vélte, hogy ami igaz, annak levezethetőnek is *kellene* lennie. Persze, ha Boltzmann ismerhette volna Borges felszabadító sorait az idő cáfolatáról, vagy Einstein nagyvonalúságát, ahogy, mintha nem is létezne, csak átlép ezen a problémán, vagy Gödel zseniális ötletét arról, hogy véleménye szerint Einstein elméletének egyetlen logikus következménye, hogy nincs is idő, akkor talán a sorsa is másképpen alakul, és nem vetne *azóta is* sötét árnyakat Duinóra. Arra a Duinóra a szlovén–olasz nyelvhatáron, ahol egyébként megzavarodni látszik az idő, s nem a naplementék idején, hanem hajnalonta izzanak a tengerparti sziklák; ahol nemcsak ősszel, hanem tavasszal is vérvörösre színeződnek a pisztáciabokrok levelei; ahol az ég és az Adria kéksége, a tenger és Rilke hangja is körbeölel minket.

Mivel időközben dédapám útitársai is felébredtek, ő még mindig bénultan a hírtől szlovénül kezdett magyarázni a hölgyeknek, akik nem ismerték a nyelvet, de a jómodor okán nem árulták ezt el. Mikor végül észrevette, hogy nem értik, nagyon restellte magát, és zavartan németül folytatta. A hölgyek, miként ő az operetről,

semmit sem hallottak Boltzmannról, sem az atomelméletről vagy a termodinamikáról, s legkevésbé az idő irányának problémájáról, de azt sem értették, mit is csinál egy fizikus. Így a szörnyű körülmények közötti haláleset hírére értetlenkedve néztek dédapámra, aki bocsánatot kért tőlük, és megpróbálta elmagyarázni a hölgyeknek, mivel tölti idejét egy fizikus, de ezután nem folytatták ezt a beszélgetést.

Amikor másnap megérkezett Losoncra, és dédanyámtól, Mária Liškától elhangzott a 'Hogyan utazott, kedves Josef?' kérdés, már tudta, jobb, ha csak arról mesél, milyen nagyszerű mérnöki csoda a Déli Vasút, s milyen gyönyörű a táj a Stájer hegyeken át.

Dédanyámék ekkor még Losonc mellett laktak, s az apja, a büszke magyar kocsis, Liška János vitte el a fiatalokat a vasútállomásra a szülői házba a kétlovas, feketén lakkozott és párnás fiákerével. Liška János, mintha kissé neheztelne, hogy gyönyörű lányát elviszi egy széles arcú idegen, egy osztrák, egész úton nem szólt hozzájuk, bár jól értette a fiatalok szlovák–szlovén társalgását, hiszen fizetős utasaival mindig kitűnően szót értett, bárhonan jöttek a Monarchiából. Persze házának melege, a stájer körtebor, no meg a magyar szilvapálinka megoldotta az ő nyelvét is. Így késő estig beszélgettek dédapámmal, ahogyan ezután máskor is; de se akkor, se később nem beszéltek a híres fizikus haláláról, s a létezését szinte teljesen uralni látszó makacs idő irányáról, ami Rilket, Boltzmann és Josefet is gyakorta a kétségek felé kergette.

Miután sikeresen megtörtént a leánykérés és Josef dédapám kellően összebarátkozott leendő apósával, már fel merte tenni neki a kérdést, ami kezdetektől nem hagyta nyugodni. Dédapám, aki jó megfigyelőként minden részletet megjegyez, ugyanis már a vasútállomáson kiszúrta a kocsin lévő feliraton János ükapám nevének furcsaságát. Tudta, hogy sem a magyarok, sem a németek nem írnak lágységjelet az s-re, s hogy a Monarchia számtalan nemzete közül csak a magyarok szeretik családnevüket a keresztnév elé tenni, így hát előrukkolt a kissé tolakodónak gondolt kérdésével:

– Apámuram, hogy van az, hogy a magyar nevedben a szláv š szerepel?

János ükapám, komoly ábrázattal hátra veregette, majd huncut mosollyal, suttogva, mintha titkot mondana, így szólt:

– Azért fiam, hogy még az olyan makacs tótok is, mint az én drága feleségem, helyesen mondják ki a nevemet, s ne Liszkának hívjanak. Azt is mondta Josefnek, mindezt ne adja tovább, mert ha kiderül, azzal bosszantják majd a tót rokonok, hogy a Jánost mondják Jánosznak.

Hogy ükapám valóban magyar volt-e, mint hangoztatta, s felesége, Zuzana Martinka, akit ő csak Zsuzsónak hívott, valóban tót-e, nagyapám nem tudta megmondani, mert furcsa mód János evangélikus, Zsuzsó pedig katolikus volt. Kész szerencse, hogy a szokásoknak megfelelően lányuk, Mária az anyja vallását örökölte, így dédapámnak nem kellett szégyenkeznie otthon, Stájerországban, sem a nászútjukon, amit Duino környékén töltöttek.

szavainak lágy simogatása

Mária dédanyám egész életében, még a kommunizmus nehéz évei alatt is kitartott katolikus hite mellett. S annak ellenére, hogy kitűnően beszélt magyarul, inkább

szlováknak mondta magát, mint az édesanyja. Nagyapám szerint azért, mert így közelebb érezte magát dédapámhoz, hiszen ő egyszerre volt osztrák és szlovén. A dédanyámról maradt kevéske személyes emlékem egyike, hogy amikor nagyon kedves akart lenni, átváltott arra a nyelvre, amit én egyáltalán nem értettem, de szavainak lágy simogatása miatt mégis tudtam, hogy csak valami szépet és jót jelenthet, amit mond.

III. Szarvasgomba

A dél-styriai Schopperek ősei valamikor Salzkammergut környékének folyami hajóépítő mesterei voltak, akik a bányákban kitermelt fehér aranyat, a sót szállító hajókat építették. Innen költöztek, ki tudja már, miért, új hazájukba, Stájerország déli részére, a német–szlovén nyelvhatár vidékére, St. Georgen környékére. Ebből a korból maradt fenn egy tussal rajzolt kép a Salzkammergutban született Bartholomeus Schopperről, akit a szlovének Jernejnek hívtak, és akinek fiai már Alsó-Stájerországban találták meg boldogulásuk útját. Bartholomeus rajzán is feltűnik az a fürkésző, mindig figyelmes nyílt tekintet, és az a jellegzetes Schopper arc, amit

(bizonyosan az Y kromoszómához kötött jellegként) mind megörökölték a család férfi leszármazottjai. Jól látható a képen a kissé szétálló járomcsont, a magas, széles és ívelt homlok, és a hosszú szempillák, amelyek kissé mélabús ábrázatot kölcsönöztek neki. Ez összevág Bontempelli megfigyelésével, hogy a hosszú szempillák általában is hajlamossá tehetik a férfiembert a melankóliára. A fürkésző tekintet pedig a jó megfigyelőképesség szomatikus megnyilvánulása, amire fenemód nagy szükség volt az új hazában, nemcsak a földműveléshez, hanem az itteni sűrű erdők labirintusaiban való eligazodáshoz, különösen pedig a ravaszul föld alatt rejtőzködő szarvasgombák megtalálásához.

Nagyapám úgy vélte, épp a földművelés és a gyümölcstermesztés szeretete vezette a salzkammerguti hajóépítő Schopperek közül a családukat egykor az alsó-stájer vidékre, ahol a meleg déli lankákon nem csak az alma és körte, hanem a barack, a szőlő és a komló is eszményi zamattal termett. A 19. század első felében a földművelő Schopperek is úgy látták a polgári létformák jobban illenek hozzájuk, ezért ükapámat szülei, Martin és Margareth, beírták a cilli gimnáziumba, így ő lett az első igazán tanult ember közülünk. De a termőföld szeretete addigra már oly mélyen és visszafordíthatatlanul ivódott családuknak génállományába, hogy senki sem tudta életét

elképzelni növényekről gondoskodás, kertészkedés nélkül. E már-már érzelmes vonzódás tárgyai lehetnek akár haszonnövények, mint a kukorica, a szőlő, a körte, a paradicsom vagy a füge, lehetnek díszkertek növényritkaságai, a különleges tulipánok, sáfrányok, bazsarózsák, hortenziák vagy a páfrányfák, meg ki tudja, még mi minden a növényvilág csodái közül.

A Hrastnigg körüli hegyvidék tölgyesei, amelynek nagy tisztásain a család földjei voltak, s ahol dédapám fiatalságának jó részét töltötte, az egész történelmi Stájerország legmegbízhatóbb gombatermő vidékei voltak. A környékbeli parasztok, mint Josef dédapám Martin nagyapja is, titkos helyeikről még a legtikkasztóbb nyarakon is tele kosarakkal jöttek haza, amikor hajnalonta, munka előtt gombázni indultak. Dédapám is ismert ilyen helyeket, de hogy pontosan hol voltak, még az apjának se árulta el, nemhogy valamelyik másik városi vagy környékbeli suhancnak. Ő, bár nem hallotta, mégis félte és megtartotta Wittgenstein intelmét: Ha nem akarsz, hogy bizonyos emberek egy szobába belépjenek, akassz rá lakatot, amelyhez nincs kulcsuk. Erről azonban értelmetlen beszélni velük, hacsak persze nem akarsz, hogy kívülről mégis megcsodálják!

A szarvasgomba gyűjtés közismert módja volt a környéken, hogy a föld alatt termő gombákat disznókkal kerestették meg, velük szagoltatták ki. Hogy pontosan hol keressék a disznók a gombát a végtelen páfrányos erdőrengetegben, na ehhez kellett ám a jó megfigyelőkészség. A feladat egyszerűnek tűnt, de a megoldás csak nagyon kis különbségekbe bújtatva jelent meg. Például a tölgyfák leveleinek méretbeli eltérésében, a levéllemez alig eltérő mélységű tagoltságában, színeltérésében, meg más ehhez hasonló rejtett apróságban, amit dédapámnak fel kellett ismerni az erdőben. Így találhatta meg a fákat, amelyek gyökerével ektotróf mikorrhizát alakított ki a föld mélyén rejtőzködő gomba tenyésztetének micélium-rendszere, mivel ettől a szimbiózistól a gomba által is táplált tölgyek kissé zöldebbek, virulensebbek lettek. Természetesen csak az ilyen fák alatt volt értelme kerestetni a gombákat a disznókkal.

Nagyapám szerint azonban nemcsak ritka, különösen nemes gomba a szarvasgomba, hanem dédapám kedvenc példázata is ehhez kapcsolható: „A rejtett életmódú szarvasgomba a gombák császára, de nem olyan magamutogató, mint a jancsigomba

vagy az őzláb, netán a németek Vilmos császára a kacka bajszával, hanem mint a mi császáruk, Ferenc József, aki csak annak mutatkozik meg igaz valójában, aki elszántan keresi, aki elszántan ismerni akarja őt.”

csak bolyong és bolyong

Dédapámnak gyermekkorától szokása volt, hogy hol nevetve, hol határozott komolysággal példázatokot mondott. Ezek olykor kissé esetlenek, néha kissé túlzók,

máskor viszont igen találóak voltak, mint ez utóbbi a szarvasgombával kapcsolatban. Egyik kedves példázata volt az erdő is, ami szerinte: „Olyan labirintus, különösen, ahol a szarvasgomba terem, amelybe ha valaki csak úgy betéved, mint a meggondolatlan turisták Cilliből, biztosan nem ismeri ki magát, s csak bolyong és bolyong, míg valahogy, maga sem tudja, hogyan, fáradtan és kétségbeesetten megleli a kiutat. Ekkor már a legtöbben arra sem emlékeznek, hogy miért is jöttek az erdőbe, és iszkolnak vissza a városba.”

Josef a gimnáziumban is ilyen példázatokkal ugratta diáktársait, aztán persze elő-előkapott egy-egy gondosan megmosott szarvasgombát a táskájában lévő fadobozból, hogy megcsodálhassák, megszagolhassák, meg hogy vigyék haza, s adják az apjuknak, ha este hosszan ki akarnak maradni. Így biztosan elengedik őket a szigorú szülők. Mert a szarvasgomba már akkor is értékes kincs volt, mindenki vágyott rá, de csak nagyon keveseknek jutott.

A kor divatjának megfelelően a cilli gimnáziumban működő diákegylet többször is szervezett bakancsos túrákat a környékre, ahol dédapám végre megmutathatta, na nem a szarvasgomba titkos termőhelyeit, hanem hogy nemcsak a számtan és mértanórákon vág jól az agya, de a környéket is jobban ismeri, mint társai. Gyakran a túra előtt vonattal utaztak néhány megállót, így bizonyíthatta, hogy Cilli és Hrastnigg környékén túl Tüffer, Römerbad, Doll, Steinbrück és a Száva-völgy vidékén is otthon van. A túraegylettel évente több alkalommal végigjárták az utat a hrastniggi vasútállomástól St. Georgenen át Römerbadig, s ilyenkor még egy-egy verset is elszavalt Aškerctől, ami a szlovéneknek imponált, de a németek kissé neheztelve és értetlenkedve fogadtak.

Egyébként dédapám mindig is úgy tartotta, hogy sokkal könnyebb a matematika világában eligazodni, ott szinte minden rövid és világos, egyértelmű és kiszámítható, különösen ha az ember elfogadja, hogy a kapcsolat a való világgal minimális.

– A matematikában, miként a sakkban, vannak ugyan szabályok, és sokféleképpen léphetünk, lehet, le is győznek, de akkor sem veszünk el semmit, hiszen mindez csak játék.

a magunk szórakoztatására

Dédapám úgy tartotta, hogy a matematikát a magunk szórakoztatására találtuk ki. A világot, és benne az erdőt meg a szarvasgombát azonban nem mi

hoztuk létre, és a realista Aškerc nyomán úgy vélte, az irodalomban sem lehet bármit leírni, csak a valóságot. Josef, mint az ammóniaszintézist megvalósító Fritz Haber vagy maga a császár, a praktikumot többre becsülte az elvont okoskodásnál, ami lehet ugyan szórakoztató és tanulságos, de mégiscsak játék.

– Az igazi tudás nem a matematika elvont világában van, hanem abban, ahogyan nagyapám a körtebort erjeszti, ahogy Haber a levegőből csinál trágyát, ahogy apámék a mosószeret készítik a gyárban, ahogy a szarvasgombát keressük vagy ahogy a mérnökök és a munkások megépítették a Déli Vasutat a hegyeken át a tengerparttól Bécsig.

IV. Találkozás

Josef, bár sokszor ellentmondásosan, a labirintusokkal is szeretett példálózni. Hol a sorsot, hol az erdőt, hol a matematikát, hol Bécset hasonlította labirintushoz, hol meg arról beszélt, mennyire jól kiismeri magát ezekben. Ha ismerte volna, bizonyosan egyetért Borges szavaival, hogy „a világmindenség nem labirintus. Káosz. A nap, az éj, a délután, a négy évszak – mindez elhitei velünk, hogy ami körülvesz minket, az nem káosz, hogy létezik egy titokzatos kozmosz. Hogy megtaláljuk Ariadné fonalát.” S nemcsak egyetért, de nagyapám szerint dédapámnak is volt valami hasonló, csak sokkal tömörebb és velősebb véleménye a labirintusokról: „Az a labirintus, amelyből biztosan nincs, vagy amelyből biztosan van kivezető út, nem is labirintus, hanem csalás.”

Vagyis szerinte csak az az *igazi* labirintus, ahol nem leljük a kivezető utat, s amelyről senki sem tudja, van-e kivezető útja egyáltalán. Én ezért azt kérdeztem volna dédapámtól, hogy akkor mit mondjunk egy olyan labirintusról, amelyből kiérve egy még nagyobb labirintusba érkezünk?

– A görögök, miután kiirtották erdeiket – válaszolta volna nagyapám szerint dédapám –, labirintusokat építettek helyette. De nekünk erre nincs szükségünk, itt vannak a tölgyeseink, bükköseink, fenyveseink. Ha kimegyünk este az erdőbe, még mi sem ismerjük ki biztosan magunkat. Előfordul, hogy napvilágnál is csak bolyongok és bolyongok, mire megtalálom az utat. Néha mintha minden fa, minden bokor, minden páfrány újra és újra előbukkanna, mintha nem haladnék, s teljesen hiába menetelnék. Láttam olyat is, hogy a vadkanok vagy a szarvasok eltévedtek az erdőben, s nem találtak vissza a folyóhoz a nyáron, s a nagy melegben csapatosan szomjan haltak.

Hogy a válasz igaz volt-e, vagy csak ezzel ijesztgetett másokat dédapám, nehogy a szarvasgombákhoz találjanak, nagyapám nem tudta megmondani. Én sem tudom, rejtőzködik-e a világegyetemben kivezető út. Talán. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a rend csak illúzió. S persze az is lehet – miként néhány újplatonista gondolta –, hogy

az istenek (vagy mi magunk?), akik a világunkat teremtették, már annyira távol álltak az istenségtől, hogy alig várhatunk tőlük értelmet. Az értelmet csak teremtőnk teremtőinek teremtőjénél, vagy még messzebb kereshetnénk. Ott, ami lehet, hogy nincs is; ott, ahová már nem ér el az elménk. Így „most már azt sem tudjuk, hogy labirintus, titokzatos kozmosz vagy végzetes káosz vesz-e bennünket körül. Az a szép feladatunk, hogy elképzeljük, hogy van labirintus és van fonal. Sohasem fogjuk megtalálni a fonalat; talán megleljük, de elveszítjük egy hitvallásban, egy ritmusban, egy álomban, a filozófiának nevezett szavakban vagy a pusztá, egyszerű boldogságban.”

Érdekes, hogy a sorsszerű bolyongás a világ labirintusában hozta össze dédapámat és dédanyámat. Hiszen szinte lehetetlen, hogy a Monarchia két távoli vidékén lakó Josef és Mária találkozott. S mégis, amikor a Losonc Városi Tornaegylet lányai Cilliben jártak, a sors megadta magát. Úgy történt, hogy dédapám is ott volt a tornászok bemutatóján, a többi környékbeli fiatallal együtt, s akkor akadt meg a szeme a gyors mozgású, igen-igen hajlékony, szőke tornászlányon, aki messziről érkezett a városba. Dédapám barátja, maga előtt is titkolva, kissé féltékenyen és irigykedve igyekezett lehűteni érdeklődését:

– De hát mit akarsz te? Szót sem tudsz érteni vele, hiszen ezek magyarok, akik se németül, se szlávul nem tudnak beszélni veled. És különben is, ott fent északon élnek, ahol szinte mindenki hitehagyott protestáns, s ha apád csak megsejti, hogy te egy protestáns menyecskét bámulsz... Ahogy őt ismerem, nem lennék a helyedben, barátom!

De semmiben sem lett igaza. Mária a vasárnapi misén is ott volt a templomban. A mise után hosszan társalogtak, s bár a tornászok valóban magyarul beszéltek, és dédanyám németül alig értett valamit, anyanyelve szlovák volt, így jól megértette magát dédapámmal. Másnap néhány helybeli fiatal, és a tornászok közül is többen vonatra szálltak, s dédapám vezetésével hosszú gyalogtúrát tettek Hrastniggig, érintve Josef szülőfaluját, St. Georgent is. S hát ami utána jött, azt jól tudjuk, alig telt el három év, Josef és Mária már házások voltak.

sok pattogatott kukoricát evett

A családban mindannyian tudtuk, hogy édesapám a György keresztnevet dédanyám javaslatára, Josef szülőfaluja, St. Georgen után kapta. De milyen furcsa, amikor valami

megmagyarázhatatlan belső makacsság miatt elhallgatni igyekszik az ember olyasmit, ami egyáltalán nem szégyellnivaló! Nagymamám úgy vélte, édesapám dús, vörös haját annak köszönheti, hogy ő a terhessége alatt sok pattogatott kukoricát evett, mert úgy tudta, a családban senkinek sem volt vörös haja. Ez mindig büntudatot okozott neki, elvégre a vörös haj mifelénk nem volt szokványos, s ami nem megszokott, azt mindenki gyanakvással kezeli. Mária dédanyám senkinek sem árulta el, amiről pedig nagyon jól tudott, hiszen saját szemével győződött meg róla, hogy Gyurka a dédapjától, a rőt hajú osztráktól, a földművesből mosószergyártóvá lett Johann Schoppertől örökölte haja színét. Erről nagyapám is mélyen hallgatott. Persze bölcsességét és kissé opportunistá jellemét figyelembe véve, nem is olyan meglepő ez a titkolózás.

A világ is – mert ismeretlen a cél – útvesztő, tükrök és maszkok, sorsok, okok és az idő, szavak és tettek labirintusa, ahol folyton a helyes utat keressük és reméljük, de lehet, hogy minden igyekezetünk ellenére nem ismerhetjük ki magunkat. Dédapám és nagyapám is, miként Borges vagy Einstein, a kudarc nyilvánvaló lehetősége ellenére állandóan arra invitált minket, hogy az értelem esztétikájában gyönyörködjünk.

V. Láda

Nagyon jól emlékszem első találkozásomra dédapámmal. Úgy nyolc-kilencéves lehettem, amikor nagyapám ládája egy ebéd után ismét megnyílt előttünk, és olyasmi került elő egy zöld bársonnyal bélelt dobozból, amit annak előtte nem láthattam. Nagyapám úgy vélte, elég érett vagyok, hogy megnézzem a pipát és meghallgassam a hozzá tartozó sok-sok történetet. Nagyapám legkedvesebb könyveit és sokféle más kincsét is egy láda rejtette a konyhában, a sparhelt mellett, amit ő készített, még amikor a salgótarjáni Hirsch gyárban dolgozott tűzhelyszerelőként. A ládában jól megfértek egymás mellett a türelmetlenségében zseniális Majakovszkij kisfiús lelkesedéssel írt *Leninje*, Marx *Tőkéjének* három kötete, törtfehér vászonkötéses kiadásban (úgy tűnt, szinte olvasatlanul). Ott lapult John Stuart Mill széthulló papírkönyve *A szabadságról*, Camille Flammarion néhány németre fordított népszerű csillagászati könyve, gyönyörű metszetekkel, Haeckel Ernő *Világproblémái*, Maeterlincktől *A méhek élete*, Franklin társulat Olcsó Könyvtári kiadásban, és a *Füles* jónéhány lapszáma (amelyek előbb-utóbb majd valamelyik reggeli begyűjtáskor a sparheltben végzik). Ott bent Ferenc József császár több portréja és a 'Lenin a munkások között' klasszikus képei sem zavarták egymást. Nemhogy jól megfértek! Sokkal többről volt szó: nagyapám azt mondta, hogy mikor lecsukja a ládát, hallja, hogy bent a császár, Ferenc József és Lenin beszélgetnek, persze németül. És bár szégyelli, hogy így tesz, de ki is szokta hallgatni őket. Kérleltem nagyapámat, meséljen erről, de ő kategorikusan visszautasította:

– De hát te is tudod, fiam, meg kellene tagadnom családunk legfontosabb erkölcsi elveit ahhoz, hogy kifecsegyem, amiről csak fondorlat útján szereztem tudomást. Ez sohasem történhet meg! Mit szólna ehhez dédapád!

Én persze tovább próbálkoztam, és emlékeztettem, hogy tudtommal az is elveink szerint való, hogy zárt ajtót nem mutogatunk büszkeséggel senkinek. De erre csak legyintett, ami nála azt jelentette: semmi helye itt a vitának és az ellenkezésnek, szót se többet erről!

óvodás korom csodáinak tárháza

A láda melegében tartotta nagyapám a Magyar Felvidék Felszabadulásának Emlékére készített Rákóczi Emlékérmet (rajta a felirat: pro patria et libertate), több nagy és csonka Magyarország, illetve Monarchia térképpel és egy négyrét hajtott Rákosi-címerrel (amelyen óvodás koromban különösen szépnek láttam a sárga kalászokat). Ott volt még Ernst Haeckel gyönyörű könyve, amelyet dédapám a nagy háború előtt vásárolt, s ami a maga száz litográfiájával óvodás korom csodáinak tárháza volt. A *Kunstformen der Natur*ról van szó természetesen, amelynek képeiről kezdetben azt sem tudtam, miféle lényeket ábrázolnak, de lenyűgözött a formák, színek, szimmetriák és a finom részletek végtelen világa. A Radioláriákról készült fekete háttérű rajzok mellett a többi táblát is sokszor megcsodáltuk nagyapámmal, s elárulom, ma is ezekről a képekről készített másolatok díszítik nappalink falát.

A láda könyveiben nagyapám neve számtalan formában volt beírva, hol németes Josef Schopperként (mint az apjától kapott Benedek Elek *Oh szép ifjúságomban*), hol a kényszermagyarosított Sebő Józsefként (mint a nagy szürke, erősen ideologikus kedvencben, Osztrovszkij *Az acélt megedzikjében*), hol szlávosan, Jozef Šopperként, hol a német név magyaros átírásaként Sopper Józsefként, ahogy apja nevét Pálfalván a nagy háborús emlékműre felírták.

A legnagyobb kincs a bársonydobozban rejtőzködött. Ebben volt dédapám 1910 karácsonyára a szüleitől kapott kétrészes porcelán pipafeje, amit később is csak ünnepi alkalmakkor nézhettem meg, rajta a Josef Sopper aláírással és a császárral, aki egy 1848-as fiatalkori és egy uralkodásának 60. évfordulójára készült időskori képen volt látható. Mindig csak a legnagyobb óvatossággal szabadott kézbe vennem. A pipafejhez tartozó, hosszú vörös cseresznyefa pipaszár, az elefántcsont csutorával, a szobai szekrénybe rejtőzködött, de azt csak sokkal később nézhettem meg.

Mindezek a kincsek nagyapám gondolataiban is megfértek. Ő egyszerre tudott csodálattal beszélni a tengeri lények sokféleségéről, a bolygókról és a csillagok végtelenjéről, az űrt meghódító szovjet kozmonautákról, édesapja szülőföldjéről, a német-szlovén Alsó-Stájerországról vagy az egész Duna-menti Monarchiáról, és dacosan őszintén a proletár internacionalizmusról vagy a kommunizmus reményteljes közeli eljövételéről.

A ládáján ülve minden indulattól és rosszallástól mentesen magyarázta nekem, hogy a napló, amit főképp az ő történeteinek feljegyzésére vezettem, s amit most vezérfonalul használok, nem is napló, csak kusza feljegyzéshalmaz:

– Hiszen ki látott már olyat, hogy egy naplóba nem rendszeresen ír az ember?

– De nekem jó így is, nagypapa! Minek írok, amikor semmi sem történik?

– Minek írnál? Minek írnál? Ha naplót akarsz vezetni, azt rendszeresen és pontosan szoktuk. Ez benne a lényeg. Írj mindennap vagy minden másnap, vagy minden szombaton, csak legyen benne rendszer, mert úgy helyes, ha rendet tartunk a magunk dolgaiban. Ha nem tudod ezt megtenni, akkor ne nevezd naplónak az irkádat.

bármilyen náció fiai

Legtöbbször az élet apró dolgaiban is – talán kissé színpadiasan és túlfokozottan – ragaszkodott a precizitáshoz. A pipát például mindig lassan, egy szivacsos párna felett az asztalon vette elő a

dobozból, és az elpakolásnál is mindig feltűnően igazgatta, hogy a legjobb helyet találja neki. A megfontoltság vezette, amikor úgy vélte, dédapám néha felszínesen és elhamarkodottan alkotott véleményt. Szerette elmondani, miben *nem érthet* egyet apjával. Például a matematika megítélésében, és ahogy mély hittel (nagyapám szerint elhamarkodottan) ragaszkodott a kereszténységhez. Utóbbi betudta annak, hogy aki a stájer délvidéken nőtt fel, az lehet, nem is tehet másként, hisz ott tán nincs is olyan magaslat, ahonnan körbenézve két-három templomtornyon ne akadna meg a szemünk, s akik ott éltek, bármilyen náció fiainak is mondták magukat, osztráknak vagy szlovénnek, mind mélyen istenhívők voltak, talán nem is volt az egész Monarchiában istenfélőbb náluk. Persze akadtak kivételek is, olyanok, akikre az volt jellemző, ahogy dédapám kissé rosszallóan mondta:

– Akiknek a mi császáruk és Krisztus helyett Bismarck és Vilmos császár képe lóg a falon.

Nagyapám szerint, e mindenhol jelenlévő hangos kisebbség intoleranciája vezetett oda, hogy végül a Monarchia atomjaira hullott, s szinte csak az maradt belőle, amit ő a ládájában őriz.

VI. AUFMERKSAM

„Ki volna az hát,
aki kellene nekünk? Angyal nem, nem is ember,
és a fülelő állatok észreveszik már,
hogymily bizonytalanul vagyunk mi otthon
a megfejtett világban.”
(Rilke: Az első elégia)

Nagyapám mindig úgy mesélt dédapámék St. Leonhard-i házáról és a környék szépségeiről, mintha jó ismerősként gyakran megfordult volna ott. Mintha ő is látta volna a hrastniggi állomás előtt a Déli Vasút boltíves hídját a Werniza patak felett, mintha ő is ámulatlan nézte volna a nyáron is hajnali ködbe burkolózó templomokat, a kanyargós kis erdei utakat, a fákra kúszó pirítógyökér narancsvörös apró terméseit vagy a májvirágokat, ciklámeneket, hunyorokat, fecsketarncsokat és a páfrányokat az erdők mélyén. Mintha tudta volna, hogy egyszer majd én is ellátogatok oda, amikor műholdakkal szinkronizált hamis téridő ad vak biztonságérzetet az utazónak, s így majd én is megtalálom a templomokat, dédapámék hosszú házát, az udvaron a nemzeti jelképpé vált szénaszárító faépítményét és családjunk kis kápolnáját a házuk előtt, hogy majd sokszor kirándulok feleségemmel az egykori nagy erdőségek megmaradt foltjaiban is.

St. Leonhard pár házas falujában akkor fordult ki kerekéből az idő, amikor a trieszti óngyár a völgybe költözött, kihasználva a Déli Vasút adta lehetőséget, a Werniza patak tiszta vizét és a falusiak szorgalmát. Rövidesen már nemcsak ónt, hanem mindenféle vegyipari terméket, savakat, klórt, sókat, tisztító és fertőtlenítő szereket, festékeket, cserző és ömlesztőanyagokat meg műtrágyát is gyártottak itt, s gyártanak a mai napig. Amikor dédapám apja, Johann ükapám, kitanulván a Leblanc-féle szóda- és a mosószergyártás mesterségét, ott kezdett dolgozni, a család St. Georgenből a gyár közvetlen közelében lévő St. Leonhard-i házba költözött. Josef legfiatalabb testvérei is itt születtek. A St. Leonhard-i ház, illetve a körülvevő földek eredetileg Johann apjának, Martinnak a birtokai voltak, aki továbbra is gazdálkodásból élt. Ezzel a családdal és a falu, tudtuk nélkül ugyan, de való életükkel festette meg a 20. század fordulóján kiterjedő szlovén impresszionizmus legkedvesebb témáját: átmenetet a mezőről a gyárba, a földművesből a tanult polgári lét és a faluból várossá válás felé. Csak egy aprócska ponton volt hamis a kép. Míg az erősen nemzeti színezetű impresszionizmus mindezt a szlovén nemzet felébredésének fogta fel, addig dédapámékból, akik a császár és a Dunai Monarchia elkötelezett hívei voltak, és a legkevésbé sem foglalkoztak azzal, ki milyen nyelven szól hozzájuk, hiányzott a nemzeteket szembeállító pusztító indulat, amely rövidesen eltörli majd itt is a

békeidők megmosolyogtatóan álomképű világát. Azt, hogy Johann ükapámék viszonyát a világhoz az iskolában történelmet tanító nagyapám, az utólagos bölcsesség kissé hivalkodó és álságos racionalitásával miért is nevezhette *könnyelműen naivnak*, azt hiszem, mindannyian értjük. Mégis úgy gondolom, ezt a szomorú minősítést nem kellene elfogadnunk.

örökzöld magyaltölgyek

A vasútnak és az itt lakók szorgalmának köszönhetően a vegyipar mellett az üvegyártás is korán megtelepedett a völgyben. A gyár első igazgató-tulajdonosa, mivel igen jól ment az eladás, feleségének nagy ajándékot szeretett volna adni, megépítette hát a falu alatti dombon, szemben az üvegyárral, a trieszti Miramare kastély kisebb mását. Ha Triesztből Duino felé indulunk, először a Miramare kastélya uralja az örökzöld magyaltölgyek és a Rilke megénekelte hullámoslevelű babér által szinte örökké zöldre színezett tengerparti tájat. Duino sziklaszirtre épült kastélya csak lassan tűnik fel a látóhatáron. Miramarétól ma már jobb is, ha csak ebbe az irányba nézünk, hiszen Trieszt felé tekintve csalódást keltő képet rajzol elénk az ipari kikötő rozsdás daruhadserege meg az Adrián ringatózó tankerek hada.

Persze mire elkészült a kis Miramare St. Leonhardban, erre is komor árnyak nehezedtek, hiszen a mintaként szolgáló eredeti kastély építtetőjét, a császár büszke, ostobán hiszékeny és törtető öccsét, Maximiliant, Mexikóban kivégezték. De ez már a történelem olyan eseménye, amiről kár mesélnem, hisz mindenki jól ismeri, és Johann ükapám is mindig szomorkásan gondolt rá, amikor a kis Miramare mellett a gyárba ment reggelenként dolgozni.

Úgy mondta nagyapám, hogy Josef dédapám az apjától, Johanntól örökölhette szinte minden jó tulajdonságát; arcát és szelíd mosolyát; kiapadhatatlan derűjét és a tudományok szeretetét; az imádott város, Bécs iránti rajongását; a császár és a birodalom iránti hűségét (ami számunkra talán már nehezen érthető); kiváló megfigyelőkészségét; vonzódását a termőföldre, a tenger és az ég kékjéhez; és kissé felszínes anarchizmusát is. Ez utóbbi, mármint az anarchizmus miatt az itt összegyűjtött történeteimnek eredetileg ez volt a címe: „Dédapám, az anarchista”. De mások bölcsen és jóindulatúan figyelmeztettek, hogy nagyapám sem örülne ennek. Az anarchizmus tényleg csúnya, jó társaságban kerülendő szó. Dédapám viszont nem szeretne volna, ha másik címmel azoknak kedvezek, akik a szellemi előítéletek rabjai, s megijednek egy szótól. Ő mindig bátor volt; különben is, nem jártam volna jobban, ha hedonistának írom le. Márpedig, ha anarchistaként valaki nem nihilista is egyben (ez pedig nagyon-nagyon távol állt tőle), nemigen maradna más, mint a hedonizmus nyílt kimondása.

a természet iránti tisztelet

Az anarchisták, mint Josef dédapám, számára az idő és a tér gazdagsága nem ellenség, ők nem akarják eltörölni a múltat, mint a futuristák, a kommunisták, a modernisták vagy bármi világmegváltó új ideológia apostolai, s nem is akarnak a múltba veszni, mint a romantikusok, szentimentalisták, nem akarják a múltat a jövőbe látni, mint a pesszimisták, akik a haladástól védenék a világot, s az őseredeti romlatlan múltat álmodnák jövőnek. Az a kissé misztikus és skizoid magatartás is mélyen idegen volt tőle, amely szerint sem a környező világ, sem életidőnk, nem a mi

igaz valóságunk, hanem valahol (ki tudja hol?) máshol kell ezeket keresni. Anarchizmusa realizmussal, s ebből adódóan a természet iránti tisztelettel és szeretettel társult.

Dédapám Einstein csodálójaként is realista anarchizmusában érezte megerősítve magát. Tudta, de nem értette, hogy Einstein annak az időnek az objektivitását kérdőjelezi meg, amelyről mindenki azt hiszi, a parasztoktól a császárig, hogy egyenletesen hömpölyög velünk. Dédapám sem tudta, ahogy mi sem igazán, milyen az idő valódi természete, de azt megértette, hogy bármi, ami természetesnek tűnik, ugyanúgy megkérdőjelezhető, mint az idő nyugodt folyása; nem tagadással, rosszindulattal vagy csalást kiáltva, hanem csendesen, vágyva a megértésre, azt sem tagadva, hogy az új nézőpontunk is tévesnek bizonyulhat. Bár nem tudta mi az idő, érezte, hogy olyasmi lehet, mint az Adria, amely enyhe szellőben is fodrozódik, egyszer kicsap a partra, máskor visszahúzódik, hol épít valamit, hol rombolja a legkeményebb követ is, ahogy Duino partmenti szikláinál is ezt teszi rendületlenül.

Johann ükapám igen boldog volt, amikor elsőszülött fia, Josef 1883 márciusában megszületett St. Georgenben. Már korábban megbeszéltek, hogy régi jó barátja és iskolatársa, Anton Aškerc fogja keresztelni, s pár nappal a születés előtt sürgönyöztek neki. Anton, aki később a szlovén realizmus és a nemzeti öntudat híres, s a darwinizmussal rokonszenvező hitbéli bizonytalanság költője lett, kicsit neheztelt dédapámra, hogy a császár nevét adta a fiának, de elfogadta barátja döntését. Bár a keresztelőjekor Josef még csak kétnapos volt, tágra nyílt szemmel, bátran és sírás nélkül vette fel a kereszttség szentségét, miként ősei is. Dédapám keresztapja Rudolf Jurjavčič, a hrastniggi vegyipari gyár orvosa volt. Ő mondta a kereszteléskor ükapámnak:

– Éles, nyílt szemű és bátor szívű, tiszta gondolkodású Schopper lesz ebből a fiúcskából is, olyan, mint te, Johann!

Nagyapám többször biztosított engem, hogy az orvos jóslata nagyon is igaznak bizonyult:

– Dédapádat gyerekként, de még a gimnáziumban diáktársai és tanárai is „Herr Der Aufmerksam”-nak („A figyelmes Úr”-nak) becézték. De ő nemcsak figyelt, hanem mindent érteni is szeretett volna!

VII. Ludwig

Évszázadok prémjében bujkáló molyként megzabált mindent.
(Hlebnyikov: Zangezi)

Sakkozni nagyapámtól tanultam, azzal a sakkal, amit még ő készített tanári élete előtt a Tűzhelygyárban. A játék közben gyakran hallhattam:

– Dédapád itt biztosan azt lépte volna... – s már mutatta is, milyen ígéretes lehetőségeim lettek volna, ha nem hamarkodom el a döntésemet. A játszmák közben arról is beszélt, hogy dédapám kiváló és szenvedélyes sakkozó lévén sohasem azért játszott, hogy nyerjen. Sokkal fontosabb volt számára, hogy nyílt és becsületos küzdelemben, a helyzet által adott problémában eligazodjon, hogy hosszan előre

láthassa, mi fog történni. Ha mégsem úgy alakultak a lépések, ahogy gondolta, mosolygott. Szándékosan vesztett, ha ellenfelét örömmel töltötte el egy különös lehetőség. Galíciából írt leveleiben is gyakran számolt be a partikról, amiket a lövészárokban vagy szálláshelyükön játszottak. Az obojani fogolytáborban még az örökkel is játszhatott, akiket persze alkalomadtán nyerni engedett, s mindezt rossz érzés vagy megalkuvás nélkül tehette, hisz úgy tartotta, a játékban maga a játék a fontos, a győzelem nem számít.

– Hedonista sakk, amit játszom, így amikor veszítek, akkor is nyerek.

De pontosan nem is a partikról akartam szólni, sokkal érdekesebb, amit a sakkról Ludwig kérdezett tőle, s ami nemcsak neki, hanem nagyapámnak és persze nekem is élénken megmaradt.

– Nézd, itt ez a helyzet – mutatott Ludwig a néhány bábura, amiket épp az imént rakott fel a táblára –, mit gondolsz, igaz-e, amit látunk?

értékrés

Josef zavartan nézett Ludwigra, hiszen a kérdés *értelmetlennek tűnt*, ugyanakkor azt is tudta, hogy Ludwig kérdései mindig sokkal agyafúrtabbak, semhogy kitérhessen előlük, mondjuk arra hivatkozva, hogy ez nem illik a játékba. Mert egy problémát nem lehet megsemmisíteni azzal, hogy elbújunk előle, hiszen akkor tovább kísért, s végül megeshet, hogy legyőz minket a kérdés. Nagyapám elmagyarázta, hogy szerinte a kérdés jogos, hiszen a sakk jól definiált szabályok szerinti játék, s egy állás vagy levezethető a lépések szabályos rendjéből, s akkor igaz, vagy nem vezethető le, s akkor hamis. Tertium non datur. Csakhogy a lehetséges állások, s az oda vezető utak száma végtelen, így biztosan van köztük olyan is, aminek igazsága számunkra eldönthetetlen. De lehet, hogy az értékrés magában a világban van?

– Mármost mit kezdünk az olyan helyzetekkel, amikben még a szabályok sem világosak, mint amikor kilenc fekete gyalog van egy táblán vagy mint itt ez a háború? Hol van itt helye az igazságnak? – kérdezte egyik levelében dédapám.

Mondanom sem kellene, a válaszlevelet nem ismerjük, meglehet, hogy mint a legtöbb válaszlevél, ez is elveszett az azóta eltelt idő kavarodásában. Nagy kár, hiszen itt az etika és az igazság nehezen megfogható kapcsolata látszik megmutatkozni, ugyanakkor nagyapám sem tudta megmondani, volt-e egyáltalán levél, amit kereshetnénk.

Dédapám azért került fogságba, mert a sakk mintájára hagyta, hogy az ellenség észrevegye, ahogy ügyetlenül álcázták magukat egy megfigyelés során. Nem menekült el a helyszínről, pedig meglehetett volna, hisz szerinte nem az a lényeg, hogy tetteink okait vállaljuk, hanem hogy a következményeket is emelt fővel viseljük, akkor is, ha látszólag kedvezőtlenek számunkra. Emelt fővel ezt pedig csak akkor tehetjük, ha csalás nélkül játszunk, megfutamodni egy helyzetből, amit mi hoztunk létre: *csalás*; feladni a veszített helyzetet: *bölcsesség*.

Dédapámnak a frontról írt, illetve a hadifogolypostával küldött leveleit egyfajta tűnékeny időtlenség jellemezte. Nem mintha a térrel keveredő idő zavara uralta volna ezeket, s nem is mert az idő irányával kapcsolatban gyötörték problémák, hanem

mert mindaz, amiről a háború borzalmi közepette írt, leginkább időtlen volt. Nem esett szó ezekben a levelekben sem a múlttól, sem a jövőről. Talán így tudta elkerülni, hogy megbénítsa a rémület, amely körülvette őket.

mint egy befejezetlen sakkparti

Josef leveleiben sokszor emlegette a számunkra titokzatos Ludwigit, akivel együtt harcolt a hol homokos, hol lápos, de mindenhol szomorú Galíciában, akivel éjszakába menő

sakkpartikat, és szintén éjszakába menő vég nélküli beszélgetéseket folytatott arról, hogy a világot leképező nyelvünk szavai és maga a világ hogyan kötődnek egymáshoz. Ludwig még Bécsben is többször meglátogatta őt a hadikórházban, ahol sakkoztak és tovább folytatták beszélgetéseiket, pedig Ludwig akkor valami ház építésén dolgozott, így igen elfoglalt volt. A legfontosabb megválaszolatlan kérdésük, hogy a nyelv által kirajzolódni látszó logikai hálózat valóban a világ struktúrájának hű képe-e, vagy csak egy lehetséges módja a világról alkotott tapasztalataink leírásának. Míg előbbi lehetőséget ad, hogy korrespondenciaként elfogadható az igazság, utóbbi nagyon esetlegessé teszi, hogy egyszer megalapozott legyen a tudás. Az előbbi esetben a sorsunk valamiféle logikai következmény, ami a maga kíméletlen egyértelműségével kikerülhetetlen, utóbbi esetben pedig olyan, mint egy befejezetlen sakkparti, amiben bármikor adódhat meglepetés. Gondolom, sejtik, hogy dédapám melyik álláspont mellett érvelt.

A levelek időtlensége nagyon megváltozott, amikor Josef hazatért Bécsbe, és legyengülten, de optimizmusát megőrizve a hadikórházba került. Egyik levelében arról írt, mennyire szeretne már három fiával elutazni Stájerországba, mennyire jó volna Draga felől lenézni a Száva völgyére, ott, ahol a Déli Vasút és a folyó a régi templomok között kanyarog, kirándulni a hegyekben, és milyen nagyszerű lenne találkozni a rokonokkal. Azt is írta, hogy Ludwiggal tervezték, együtt elutaznak Nizzába, Josef öccséhez, Rudolfhoz. De a sors, mint oly sokszor, ismét közbe szólt.

Nagyapám évekkel a háború után felkerekedett és elutazott Bécsbe, hogy többet megtudjon Ludwigról és dédapám utolsó napjairól, mielőtt a fogságban korábban meggyengült szervezetét 1919-ben legyőzte a spanyolnátha. De lényegében semmi új információhoz nem jutott, sem dédapám halálának körülményeiről, s persze a nyelv és a világ viszonyáról sem. A nővérek még emlékeztek Ludwigrá, de csak azt mondták, kissé türelmetlen és nagyon zárkózott volt, nem beszélt szinte senkivel, csak dédapámmal, akit Ludwiggal szemben humor- és társaságkedvelő, mindenkivel kedélyesen szóba elegyedő embernek ismertek. Nagyapám az iratokat is meg akarta nézni, amik dédapámról készültek, de csak annyit mondtak neki, hogy akkoriban, a birodalom szétesésének idején olyan nagy volt a káosz mindenütt, hogy a papírok egy része, bár el nem vészett, senki sem tudja, hová került. Nagyapám tervezte azt is, hogy elutazik Rudolfhoz Nizzába, de túl nagy lett a szegénység, s 1937-ben Rudolf is meghalt. Így végül azt sem tudtuk meg, hogy a nagy háború vége felé meglátogatta-e őt dédapám Ludwiggal. Valószínűleg erre nem került sor, hisz sem dédapám egészsége, sem a helyzet nem volt alkalmas.

Az ötvenes évek elején, mire nagy nehezen engedélyt kapott, nagyapám még elutazott Vojnikba, apja legidősebb nővéréhez. Vojnik nem messze található Hrastniktól, s Maria akkor ott lakott már vagy húsz éve. Néhány gyerekkori történetet is ő mesélt el nagyapámnak Josefről, hiszen idősebb nővéreként szinte második anyja volt. Arról is beszélt szomorúan, hogy az a jó megfigyelőkészség, amire a Schopper fiúk oly büszkék voltak, nem mentette meg Johannt, dédapám egyik öccsét, hogy a II. világháború utáni gyalázatos pogromokban el ne vigyék a jugoszláv partizánok, mint németet. Maria csak azért úszta meg, mert itt Vojnikban úgy tartották, hogy az anyja, Marjeta Miklavčič szlovén volt, vagyis ő nem lehet német, márcsak azért sem, mert a nevét is Šopernak, és nem Schoppernak ismerték. Sem nagyapám, sem Maria nem értette, hogy a bécsi udvar (?) akkoriban, s azóta is miért hallgat szemérmesen, mintha valami történelmi bűn nyomasztaná, s miért nem tiltakozik hangosan. Nagyapám csak annyit tett ehhez, hogy ő sem érti, hiszen mi magyarok, kiknek Trianon örökké fájó nemzeti sorstragédia, felfoghatatlannak tartjuk, hogy egy ilyen gyalázatos esemény felett szó nélkül átlépjen a történelem.

életigenlő antifatalista

Dédapám úgy vélte, életünk olyan, mint az Adria kékjén végigfutó hullámok sorsa, mint Styria hegyi rétjein ringatózó virágok mindennél édesebb illata. Egyszerre tovatűnő és időtlen, szerethető és éterien idegen, érthető és megfoghatatlan, miként Rilke költeményei. Dédapám egyszerre tudta szeretni a Südbahn fémes, csillogó zakatolását és a Száva lágyan kígyózó, zöld békességét, egyszerre csodálta Anton Aškerc hitét és kétségét, mert tudta, mögötte ott van a gondolat, amit ő talán nem tud soha elfogadni, de megérteni még van módja. Szerette a fiatal császár optimizmusát, ahogy a Monarchia megmaradásában és felemelkedésében hitt, s az idős császár bölcsességét (amiben persze nekünk erős kétségeink vannak). Egyszerre szeretett volna jó szlovén és legalább olyan jó osztrák maradni, mert tudta, hogy mindkettő csak gazdagabbá teszi. Kíváncsisággal, de türelemmel hívta és várta a sorsot, amire nyitott jövőként nézett, s amit így irányítani és megérteni is szeretett volna (én úgy mondanám életigenlő antifatalistaként); hitte, miként Einstein is, hogy megragadhatja a világegyetem rendjét, de közben bámulta Novalis romantikáját, meg Russel és Whitehead szikár és

életidegen logikáját a *Principia Mathematica*ban. (Azt is mondta, hogy olvasta a három vaskos kötetet, mint nagyapám a *Tőkét*. Ezt igazából senki sem hitte el nekik, hisz a maga nemében mindkettő monumentális és kellő fanatizmus nélkül, ami hiányzott belőlük, olvashatatlan.) Rajongott a földért, ahol született, s amely a körtefáit nevelte, amelyben ott volt a szarvasgomba és a mélyben a szén is, amelynek füstje nagyon elcsúfította a hrastniggi völgyet. De nem áradozok tovább, hiszen az idő gazdagsága számára, amit ő is annyira kedvelt, az unalmas ismétlés megengedhetetlen. Bár soha nem ismerte, bizonyosan egyetértett volna Pascal vagy Borges hitével, hogy sorsunk, életünk eseményeinek sora a „kozmosz folyamatnak nevezett történetnek csupán egy parányi része. Olyan történetnek a része, amelybe csillagok, agóniák, vándorlások tartoznak, meg hajóutak, holdak, szentjánosbogarak, virrasztások, kártyák, üllők, Karthágó és Shakespeare”. Meglehet, az egész történet céltalan; lehet, hogy nem, de még ha van is célja, akkor sem valószínű, hogy teljesen megérthetjük. És most az utolsó mondat legyen egyetértőleg, de helyettünk, dédapám, nagyapám, apám vagy helyettem, ismét Borgesé: „Nem ismerjük a világegyetem célját, de azt tudjuk, hogy a tiszta gondolkodás és az igazságos cselekedet segíti céljait, még ha azok sohasem tárulnak is fel előttünk.”

Feleségemnek ajánlom, köszönve, hogy végtelen türelemmel és odaadással többször is végigjárta velem azokat a helyszíneket, Duinótól St. Georgenig, és a Semmeringen át Bécsig, ahol dédapám is megfordult egykor. S köszönve, hogy amikor e sorokat írom, most is az utunkat tervezi oda, hogy végre saját szemünkkel megnézhessük Rimske Toplice (Römerbad) híres mamutfenyőit, amiket egykor talán dédapám és Anton Aškerc is megcsodálhatott.

kép | a szerző fotói